

КСР/УФ/11

Інститут педагогіки і психології професійної освіти
АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ШВИДКА Світлана Олександрівна

**ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА**

13. 00. 04. — професійна педагогіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ—1996

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00739387 (.)

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Черкаському державному університеті ім. Богдана Хмельницького.

Наукові керівники: доктор філософських наук, професор, дійсний член АПН України
ЗЯЗЮН Іван Андрійович

кандидат педагогічних наук, професор
ОМЕЛЯНЕНКО Віталій Лукич

Сфідційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
РУДНИЦЬКА Оксана Петрівна
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
МИРОПОЛЬСЬКА Наталія Євгенівна

Провідна установа —Київський університет імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться «9» листопада 1996 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01. 61. 01 в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 254060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (254060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано «7» березня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. М. ЦИБУЛЬСЬКА

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Загальна характеристика дисертації

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Забезпечення професійного становлення і послідовного вдосконалення педагогічної майстерності у процесі підготовки висококваліфікованих спеціалістів для системи освіти завжди є актуальною проблемою. Вимоги, що їх висувають до педагогічної майстерності і професіоналізму, зростають залежно від конкретно-історичних обставин, суспільно-політичного, соціально-економічного, духовно-культурного життя суспільства, від сучасної освітньої політики держави. Нині вітчизняна школа стала на шлях докорінних перетворень, що пов'язано з радикальними змінами, які відбуваються в соціальній, економічній та духовній сферах життя країни, а це зумовлює реальну реформу у вихованні й навчанні підростаючого покоління.

Відповідно до Закону України «Про освіту» метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками, спеціалістами». Розв'язання цих завдань значною мірою залежить від особистості вчителя, його інтелектуального і культурного рівня, професійної майстерності.

Згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття») одним з основних напрямів реалізації завдань, поставлених перед вітчизняною освітою, є підготовка нової генерації педагогічних кадрів — від вихователя дитсадка до викладача вищого навчального закладу, підвищення їхнього професіоналізму. Важливість та складність завдань, які має вирішити наше суспільство, посилюють актуальність дослідження проблеми підготовки вчителя-майстра для навчальних закладів освіти різного типу.

Соціально-педагогічний феномен майстерності вчителя вивчали Ю. П. Азаров, В. М. Коротов, Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін, Л. Ф. Спірін, Л. І. Рувінський, Г. І. Хазяїнов. Як навчальну дисципліну педагогічну майстерність досліджували колективи викладачів Полтавського педагогічного інституту (було підготовлено навчальний посібник «Основи педагогічної майстерності», який мав два видання), а також Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Різні аспекти виявлення, класифікації і характеристики здібностей учителя-вихователя, професійно значущих особистісних

якостей шкільного педагога знайшли відображення в працях М. О. Амінова, О. О. Голубової, С. Б. Єлканова, О. К. Кабардова, Н. В. Кузьміної, В. І. Крутецького, Б. М. Теплова. Проблеми педагогічної техніки присвячено праці Л. Ю. Гордіна, В. І. Ліхачова, В. М. Миндикану, О. Г. Мороза, В. М. Коротова, І. О. Синиці, О. М. Шиян. Педагогічну діяльність як творчий процес досліджують В. І. Загвязинський, В. О. Кан-Калик, Ю. М. Кулюткін, М. М. Поташник, Г. С. Сухобська. Питання педагогічної майстерності вивчають зарубіжні дослідники (Д. Каллаган, Дж. Кенент, Л. Кларк, А. Комбс, Н. Роджерс, Л. Рубін та інші).

Одним з важливих напрямів та засобів вдосконалення педагогічної майстерності, розвитку творчого потенціалу вчителя дослідники вважають театральне мистецтво, використання його складових у процесі підготовки вчителів (Н. О. Абалкін, В. Ц. Абрамян, В. В. Ардов, Р. Х. Баталов, О. М. Головенко, А. Й. Капська, Н. Г. Ксенофонтова та інші).

Аналіз досліджень з цієї проблеми дає змогу зробити висновок про те, що психолого-педагогічна наука розробляє різні аспекти професійної підготовки вчителя-вихователя, зокрема використання театральної педагогіки як засобу вдосконалення майстерності шкільного педагога. Разом з тим, як показав аналіз, недостатня увага приділяється вивченню і використанню творчої спадщини вітчизняних митців сцени, а також розвитку режисерських здібностей вчителя, які сприяють творчому, нестандартному вирішенню освітньо-виховних завдань. Загальновідомо, що вчитель і режисер мають спільну основоположну мету—виховання творчої особистості. Це зумовлює потребу формування в них певних специфічних здібностей та умінь: гностичних, проєктивних, конструктивних, комунікативних, організаторських тощо, а також розвиненої уяви як основи образно-дієвого мислення, уваги, емпатії, пантомімічної виразності, досконалої культури мови, мовленнєвої виразності, психофізичної свободи.

Отже, на нашу думку, доцільно спрямовувати увагу не лише на розвиток акторської техніки, а й на формування театральної культури вчителя в цілому, оскільки вона передбачає здатність до спілкування з мистецтвом театру, до самовираження в театральному мистецтві, а також здатність до найповнішого використання театального мистецтва у професійній діяльності.

Таким чином, вибір теми дослідження зумовлюється її актуальністю в умовах оновлення нашого суспільства, відродження національної школи, а також недостатньою її розробленістю в педагогічній науці, необхідністю теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки шляхів підвищення ефективності формування педагогічної майстерності вчителя-вихователя засо-

бами театрального мистецтва.

Об'єкт дослідження — професійна підготовка майбутніх учителів у педагогічних навчальних закладах до навчально-виховної роботи у школі.

Предмет дослідження — розвиток педагогічної майстерності майбутніх вчителів засобами театального мистецтва.

Мета дослідження — визначення теоретичних і методичних аспектів формування педагогічної майстерності майбутніх учителів на основі виявлення специфіки професійних якостей, спільних для вчителя та актора і режисера.

Вихідною для дослідження стала **гіпотеза** про те, що рівень розвитку педагогічної майстерності значно зростає за умови оволодіння студентами основами знань, умінь і навичок в галузі театальної культури і театальної дії. Гіпотеза ґрунтувалася на припущенні взаємозалежності рівня педагогічної майстерності і розвитку театальної культури як складових цілісної системи особистості майбутнього вчителя. Змістовність і багатогранність вияву педагогічної майстерності зумовлюється глибинним осягненням цінностей театальної культури, зокрема режисерської і акторської дії, опануванням методики її використання в практичній діяльності вчителя.

Високих результатів розвитку педагогічної майстерності можна досягти при поетапному формуванні у майбутніх учителів смислово-цільових та діяльнісних установок, спрямованих на осягнення творчого доробку видатних режисерів та акторів, творчу інтерпретацію та рефлексивне осмислення їхньої дії з перенесенням її в педагогічну діяльність.

Завдання дослідження.

1. Визначити особливості впливу театального мистецтва на становлення і розвиток професійно значущих якостей майбутнього вчителя, логічно осмисливши та проаналізувавши напрями педагогічної діяльності, на які театральне мистецтво впливає найефективніше і змістовніше.

2. Сформулювати основні принципи впливу театального мистецтва та застосування його у підготовці майбутнього вчителя, спираючись на тлумачення поняття «театральна культура».

3. Визначити критерії діагностики рівня педагогічної майстерності в аспекті театальної культури, зокрема таких її складових, як акторська і режисерська дія, на прикладі творчої діяльності провідних майстрів вітчизняної та зарубіжної сцени.

4. Охарактеризувати психолого-педагогічні та організаційно-методичні цілеспрямовування впливу театального мистецтва на розвиток педагогічної дії, опанувати яку повинен кожен майбутній учитель.

5. З'ясувати, чи є потреба і чи доцільно використовувати дидак-

тичні засоби творчої підготовки акторів та режисерів у формуванні педагогічної майстерності майбутніх вчителів.

Методологічною основою дослідження є концептуальні положення філософії, психології, педагогіки стосовно проблем формування особистості, а також ролі мистецтва (зокрема театрального) у підготовці і культурному розвитку педагогів.

Теоретичною основою дослідження є педагогічна спадщина К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, а також наукові праці філософів М. С. Кагана, Л. П. Буєвої, В. К. Шановського, педагогів В. О. Сластьоніна, Ю. П. Азарова, В. І. Ліхачова, В. О. Кан-Калика та інших, психологів А. А. Бодальова, А. Н. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна та інших, корифеїв світової та української сцени К. С. Станіславського, В. І. Немировича-Данченка, П. К. Саксаганського, Л. Курбаса, Г. П. Юри, В. С. Василька, театрознавців П. М. Ершова, В. Є. Захави, В. П. Дьоміна, М. Л. Рехельса, В. Н. Яхонтова, Л. С. Танюка, В. І. Заболотної та інших.

Дослідження здійснювалося **поетапно**.

На першому етапі (1992—1993) вивчалась філософська, психологічна, педагогічна, театрознавча література з проблеми формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя засобами театрального мистецтва, проаналізовано рівень сформованості педагогічної майстерності та театральної культури вчителів з різним досвідом роботи, а також студентів педагогічних вузів.

На другому етапі (1993—1994) проводився формуючий експеримент, спрямований на дослідження впливу театрального мистецтва на розвиток і становлення педагогічної майстерності вчителя та визначення шляхів формування театральної культури шкільного педагога.

На третьому етапі (1994—1995) було опрацьовано одержані експериментальні дані, описано та інтерпретовано матеріали формуючого експерименту.

Для вирішення завдань дослідження використовувалися такі **методи**: теоретичні (аналіз філософської, психологічної, педагогічної, мистецтвознавчої літератури; ознайомлення з державними документами з питань наукової, мистецької, культурної та освітньої підготовки молоді; моделювання діяльності викладача та студента і прогнозування процесу педагогічного керівництва формуванням педагогічної майстерності майбутніх вчителів); емпіричні (вивчення досвіду організації формування педагогічної майстерності студентів, пряме та опосередковане спостереження, анкетування, бесіди, інтерв'ю, констатуючий і формуючий експерименти, статистичне узагальнення отриманих даних).

Дослідження здійснено на базі Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького, Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, Уманського

державного педагогічного інституту ім. П. Г. Тичини, Сумського педагогічного інституту. Всього дослідно-експериментальною роботою було охоплено 536 вчителів і студентів. Отримані результати порівнювалися з даними експериментів, проведених в Українському державному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова (В. Ц. Абрамян) та Полтавському державному педагогічному інституті ім. В. Г. Короленка (М. П. Лебедик).

Наукова новизна дослідження:

—внаслідок порівняльного аналізу встановлено, що режисерська і педагогічна діяльність мають ряд спільних ознак, на основі чого визначається вплив режисерської техніки педагога на досягнення успішного перебігу навчально-виховного процесу;

—обгрунтовано положення про те, що різноманітні елементи театрального мистецтва, які сприяють підвищенню рівня педагогічної майстерності учителя, слід використовувати у сукупності як складові театральної культури педагога;

—визначено шляхи формування театральної культури педагога на основі використання творчого досвіду видатних діячів української сцени.

Теоретичне значення дослідження полягає в обгрунтуванні положень щодо впливу театрального мистецтва на ефективність розвитку та динаміки педагогічної майстерності шкільних педагогів; у визначенні шляхів формування театральної культури майбутніх вчителів.

Практичне значення дослідження визначається сформульованими теоретичними положеннями, висновками та експериментальними даними, які характеризують реальний процес і результат формування педагогічної майстерності та прогнозування напрямів і методик її подальшого вдосконалення.

Методичні рекомендації уможливають: введення науково обгрунтованих коректив у навчальні плани та програми підготовки майбутніх учителів у вузах різних рівнів акредитації, запровадження нетрадиційних підходів до формування педагогічної майстерності студентів засобами театрального мистецтва; розвиток творчого потенціалу кожного студента з урахуванням його особистісних якостей і світоглядних переконань. Матеріали дослідження можна використовувати у вузівських лекційних курсах, спецсеминарах, практикумах, факультативах, при створенні навчальних програм і методичних посібників з формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя.

Вірогідність і вмотивованість наукових узагальнень, висновків і рекомендацій забезпечується комплексом взаємодіючих методів дослідження, всебічним аналізом теоретичного та емпіричного матеріалу, вивчення досвіду викладання педагогічної майстерності як дисципліни у педагогічних вузах різних рівнів акре-

дитації, репрезентативністю вибірки соціологічних обстежень.

На захист винесено такі положення:

—театральне мистецтво у разі його комплексного використання є однією з передумов становлення і розвитку педагогічної майстерності, впливає на підвищення рівня сформованості психолого-педагогічних якостей майбутніх вчителів;

—критеріальними характеристиками театральної культури вчителя є: рівень знань у галузі театрального мистецтва; усвідомлення значущості театрального мистецтва для педагогічної діяльності; володіння певними режисерськими здібностями та вміннями, акторською технікою; способи функціонування театральної культури вчителя у навчально-виховному процесі.

Апробація результатів дослідження здійснювалася безпосередньо під час педагогічної діяльності автора з підготовки майбутніх учителів до освітньо-виховної роботи; у процесі експериментальної роботи автора, що проводилася з використанням деяких аспектів театральної культури з метою розвитку педагогічної майстерності студентів. Основні положення дослідження було обговорено на Міжнародній науково-практичній конференції (м. Львів, 1994); Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Івано-Франківськ, 1995); Міжвузівській науково-практичній конференції молодих викладачів та аспірантів (м. Черкаси, 1995).

Впровадження: на основі теоретичних узагальнень і експериментальних даних, розглянутих у дослідженні, опрацьовано та впроваджено в практику навчальних занять із студентами Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького та Уманського державного педагогічного інституту ім. П. Г. Тичини спецкурс «Театральна педагогіка і педагогічна майстерність вчителя». Результати дослідження покладено в основу методичних рекомендацій для викладачів і студентів педагогічних вузів щодо формування педагогічної майстерності вчителя засобами театрального мистецтва. Результати дослідження висвітлено у п'яти друкованих працях.

Структура дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету та конкретні завдання дослідження, дано характеристику джерел та методи їхнього аналізу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисер-

тації, розглянуто її апробацію та положення, які винесено на захист.

У першому розділі «Педагогічне і театральне мистецтво» розкрито суть і структуру поняття «педагогічна майстерність» в історико-педагогічному плані; проаналізовано рівень сформованості педагогічних якостей та вмінь, значущість їх у структурі професійної майстерності вчителя; розглянуто спільні психолого-педагогічні ознаки театральної та педагогічної дії на основі дослідження творчості видатних діячів вітчизняного театру.

Питання педагогічної майстерності вчителя вивчали ще у стародавньому світі Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон, Квінтіліан та інші мислителі, педагоги. Педагогічну майстерність вони визначали як уміння «пробуджувати в учневі прагнення до істини, розвивати його самостійне мислення» (Сократ), уміння впливати на волю і поведінку людей, спонукати їх до активної діяльності (Цицерон). Мислителі античного світу вперше використали термін «виховне мистецтво», яке, на їхню думку, є сукупністю якостей учителя, що володіє майстерністю виховання і навчання.

Велике значення проблеми педагогічної майстерності відмічали видатні педагоги минулого Я. А. Коменський, Ж—Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці, А. Дистервег, К. Д. Ушинський, О. В. Духнович, Я. Ф. Чепіга, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський. Проте поглиблене дослідження проблеми майстерності вчителя розпочалося лише у 50-ті роки ХХ століття.

Сьогодні соціально-педагогічний феномен педагогічної майстерності вчителя досліджується різнобічно. Л. І. Рувінський розглядає цю проблему у контексті педагогічної взаємодії вчителя як високе мистецтво здійснення навчальної діяльності на основі знань, особистісних якостей та педагогічного досвіду, що виявляється у комплексному вирішенні завдань освіти, виховання та розвитку учнів. Н. М. Тарасевич майстерність учителя визначає як комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності.

Ми дотримуємося точки зору дослідників з Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка щодо визначення змісту і структури поняття «педагогічна майстерність». Дані констатуючого експерименту, яким було охоплено студентів Черкаського державного університету, Уманського та Сумського педагогічних інститутів, слухачів Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, свідчать про тісний взаємозв'язок і значущість усіх компонентів педагогічної майстерності вчителя у структурі педагогічної діяльності. Найвищу оцінку за 10-бальною шкалою оцінювання мали такі ком-

поненти педагогічної майстерності, як організаторські здібності (середній бал—9,5), комунікативні здібності (середній бал—9,4), педагогічна техніка (9,3), професійні знання (9,1). Це свідчить про важливість проблеми актуалізації знань. Оскільки ефективність педагогічного процесу значною мірою залежить від здатності вчителя до педагогічної діяльності, від індивідуальних сталих якостей особистості (специфічна чутливість до суб'єкта, засобів діяльності та створення найпродуктивніших способів досягнення результатів у ній), то, дотримуючись класифікації Н. В. Кузьміної та її послідовників, ми виділяємо такі педагогічні здібності, як гностичні, проєктивні, конструктивні, організаторські, комунікативні.

Наявність цих здібностей є важливою передумовою успішного перебігу навчально-виховного процесу. Водночас потрібні загальнопедагогічні уміння, які створюють оптимальні умови для реалізації вимог, принципів і методів навчально-виховної роботи у спілкуванні з окремим вихованцем або учнівським колективом. Загальновідомо, що успішне вирішення педагогічних завдань вимагає не лише високого рівня професійних знань, адекватного усвідомлення професійного обов'язку і відповідної особистої спрямованості, здатності до педагогічної діяльності, а й сформованості на їхній основі «автоматизовано здійснюваної вмілості» (Н. В. Кузьміна). Цей аспект педагогічної діяльності стосується педагогічної техніки, яка є передумовою оволодіння педагогічною майстерністю.

На основі узагальнення експериментальних даних нами визначено три рівні сформованості психолого-педагогічних якостей та вмінь учителя. Педагогічна майстерність — це високий рівень сформованості спеціальних здібностей, умінь та особистісних якостей на основі стійкої педагогічної спрямованості та глибоких професійних знань, що забезпечує досконале, творче вирішення завдань освіти, виховання і розвитку учнів.

Результати констатуючого експерименту, аналіз і систематизація його узагальнених даних показали, що рівень сформованості психолого-педагогічних якостей та вмінь майбутніх і працюючих вчителів є недостатнім для того, щоб педагогічну діяльність вважати ефективною. Так, найбільша кількість респондентів (61,4%) відповідає середньому рівню, 25,4% — перебувають на низькому рівні і 13,2% респондентів відповідає високому рівню. Отже, вкрай потрібно забезпечити належну підготовку майбутніх вчителів, створити умови для вдосконалення їхньої майстерності.

Поділяючи думки Н. О. Абалкіна, В. Ц. Абрамяна, Р. Х. Баталова, Д. О. Белухіна, В. Н. Кан-Калика, А. Й. Капської та інших дослідників про педагогічну майстерність, однією з передумов ово-

лодіння нею ми вважаємо використання надбань театрального мистецтва у підготовці вчителя в педагогічних навчальних закладах.

Результати порівняльного аналізу педагогічної та театральної дії дають підстави для висновку, що педагогічне і театральне мистецтво перебувають у тісному взаємозв'язку. Зв'язки цих двох видів мистецтва є багатограними та різноманітними, а саме: 1) за метою (перед навчальним закладом і театром стоїть спільне завдання—формування особистості); 2) за функціями (спільними є розвиток, пізнання, виховання); 3) за характером діяльності (театральна і педагогічна діяльність завдяки своїй специфіці роблять об'єкт впливу водночас суб'єктом творчості, співтворцем, без активної участі якого сам процес творчої активності неможливий); 4) за умовами перебігу творчого процесу (творча діяльність педагога, актора, режисера відбувається прилюдно; незалежно від натхнення вони повинні здійснювати її, що потребує від творця оперативності в керуванні своїм психофізичним станом і своєчасного створення творчого самопочуття).

Багато корисних ідей, порад може віднайти вчитель, вивчаючи досвід видатних митців театральної сцени. У творчих набутках К. С. Станіславського, П. К. Саксаганського, М. К. Садовського, Л. Курбаса, Г. П. Юри, В. С. Василька та інших є чимало педагогічних розробок, придатних для використання у фаховій підготовці вчителів. Особливої уваги заслуговує педагогічна творчість засновника українського національного театру Леся Курбаса. У процесі своєї багаторічної творчої діяльності Лесь Курбас розв'язував проблеми формування і розвитку гармонійно розвинутої особистості. Режисер вбачав основу загального розвитку її у вихованні та навчанні, якщо вони спрямовані на вдосконалення й активізацію всіх аспектів людської діяльності — свідомості, самосвідомості, здібностей, інтересів, характеру.

Велике значення Л. Курбас надавав таким проблемам: розумового виховання особистості (оволодіння всебічними знаннями, вміннями, навичками, формування світогляду, розвиток інтелектуальних потенційних можливостей, опанування методів самостійної пізнавальної діяльності); морального виховання (оволодіння загальнолюдськими морально-духовними цінностями, формування почуттів, переконань); фізичного виховання (формування фізично здорового організму, волі); трудового виховання (любов до фізичної праці, оволодіння вміннями працювати, формування готовності до праці); естетичного виховання (формування почуттів прекрасного, піднесеного, комічного, трагічного, уміння бачити досконале, гармонійне в житті, творити прекрасне працею і життям).

Теоретичне вивчення проблеми дослідження, порівняльний аналіз теоретичної і практичної діяльності, зокрема на прикладі творчої спадщини Л. Курбаса, дає нам змогу зробити висновок про те, що театральне і педагогічне мистецтво мають багато спільних ознак і перебувають у тісному взаємозв'язку. Відтак театральне мистецтво може ефективно впливати на формування педагогічної майстерності вчителя.

У другому розділі «Використання театального мистецтва у формуванні педагогічної майстерності вчителя» аналізується природа акторських і режисерських здібностей як складових педагогічної майстерності вчителя; розглянуто функції театального мистецтва у формуванні педагогічної майстерності вчителя; визначено поняття «театральна культура педагога», її структуру; з'ясовано рівень сформованості театальної культури студентів і вчителів та її значущість у педагогічній діяльності; охарактеризовано шляхи і методи формування театальної культури майбутніх вчителів. Експериментально доведено роль впливу театального мистецтва на формування педагогічної майстерності учителя.

Грунтуючись на положенні К. Д. Ушинського про взаємозв'язок педагогіки і мистецтва, ми визначили ряд ознак, які об'єднують педагогічне і театральне мистецтво. Це дає нам змогу застосовувати у практиці підготовки вчителя систему виховання актора—театральну педагогіку.

Головні феномени, що можуть сформуватися на основі акторського мистецтва, якщо студент має необхідні задатки і здібності,— це заразливість, переконливість, чарівність — елементи, з яких складається виконавське мистецтво.

У структурі акторських здібностей вони є єдиним блоком характеристик, що визначають точність сценічного перевтілення. Компоненти акторської діяльності, придатні для розвитку необхідних педагогічних якостей майбутнього вчителя, з одного боку, є провідними в театральній педагогіці, а з іншого—в педагогічній дії вчителя (увага, психофізична свобода, уява, здатність до спілкування, пантомімічна виразність тощо).

Учитель, на думку Ю. Л. Львової, є одним богом у трьох особах. Він є автором сценарію уроку, режисером педагогічної дії і виконавцем головної ролі, а кожен урок—це прем'єра.

Поряд з практичними навичками акторського мистецтва учитель повинен оволодіти й елементами режисерської майстерності. Мета перед учителем і режисером одна — виховання особистості. Учитель і режисер вирішують завдання творчої організації взаємодії між акторами (учнями), щоб створити гармо-

нійну єдність, підпорядковану певному ідейно-художньому задуму. Ця єдність для режисера є спектаклем, а для учителя—уроком (Ю. Л. Львова).

У процесі підготовки уроку вчителем і вистави режисером чітко окреслюються спільні ознаки. Серед них ми виділяємо такі: попередня робота з матеріалом майбутнього уроку (вистави)—всебічний аналіз методичного та наукового доробку в обох мистецтвах; виношування задуму; визначення мети та ідеї, головних завдань майбутньої діяльності; визначення шляхів реалізації задуму; визначення ритму діяльності, розташування дії в часі та просторі; робота над зовнішнім та музичним оформленням; «розподіл ролей»; складання плану; взаємодія, взаємозбагачення під час уроку, репетиції, вистави.

Отже, режисура уроку ґрунтується на його задумі. Це ключ до побудови уроку. Саме задум визначає добір матеріалу та виділення провідних думок, побудову логічної схеми розвитку уроку з урахуванням особливостей класу, учнів, їхніх здібностей та умінь, необхідних для ефективної реалізації задуму.

Порівняльний аналіз режисерської та педагогічної діяльності доводить, що для майстерного володіння своєю професією учитель та режисер потребують спільних здібностей та умінь: а) гностичних (уміння самостійно і систематично поповнювати свої знання, вивчати особистість, спостерігати й аналізувати життя, адекватно оцінювати власну особистість та діяльність тощо); б) проєктивних (спостерігати, відбирати, аналізувати матеріал відповідно до поставленої мети, планувати процес діяльності, поділяти його на окремі етапи, визначати головні та другорядні частини, планувати структуру діяльності кожного виконавця і колективу в цілому, планувати керівництво діяльністю); в) конструктивних (уміння складати план майбутньої діяльності, доцільно розташовувати матеріал, раціонально визначати час на окремих етапах діяльності, будувати логічні переходи від одного етапу до іншого, розташовувати дію в просторі та часі, добирати «виконавців», визначати можливі варіанти змін у ході роботи); г) організаторських (уміння організувати та згуртовувати колектив і цілеспрямовано проєктувати його діяльність, запобігати і долати протилежності і конфлікти, заохочувати ініціативу членів колективу, власним прикладом заряджати колектив творчою насагою); д) комунікативних (уміння зацікавити колектив майбутньою діяльністю, створювати атмосферу творчої діяльності, запалювати, захоплювати, надихати, добитися встановлення позитивних стосунків між членами колективу тощо).

Аналіз творчої діяльності актора і режисера дає змогу стверд-

жувати, що вона спрямована на конкретну особистість з метою формування її морально-духовних цінностей, естетичних почуттів, розвитку інтелекту, світогляду, навичок творчої дії. У театральному мистецтві, зокрема в театральній педагогіці, створено системи тренінгів, вправ з розвитку здібностей та умінь актора і режисера. Використання їх у практиці підготовки майбутніх учителів може значно поліпшити і вдосконалити процес формування їхньої педагогічної майстерності, підвищити рівень загальної культури.

Результати експериментального дослідження, яке здійснювалося на базі Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького, Сумського педагогічного інституту, Уманського педагогічного інституту ім. П. Г. Тичини, Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, свідчать про те, що охоплені експериментом студенти і вчителі усвідомлюють роль театального мистецтва у формуванні особистості, мають уявлення про театральні здібності та вміння учителя, розуміють ефективність використання надбань театальної педагогіки у навчально-виховному процесі.

Кількісний та якісний аналіз рівня сформованості театальної культури опитаних під час експерименту студентів і вчителів показав, що переважає середній та низький рівні сформованості театальної культури, які спостерігалися відповідно у 67,4% і 27,9% респондентів. Їм бракувало глибоких знань з історії та теорії театру, вони були не досить обізнані з методикою застосування театального мистецтва у навчально-виховному процесі, мали посередній рівень сформованості режисерських та акторських умінь.

Театральна культура є певною творчою домінантою діяльності шкільних педагогів. Вона сприяє підвищенню рівня професіоналізму вчителя, збагачує його духовно, розвиває емоційність, формує почуття. Театральну культуру вчителя ми визначаємо як володіння теоретичним, практичним і духовним надбанням театального мистецтва з метою досягнення природи педагогічної дії та її творчого використання в освітньо-виховній роботі. Це синтез знань, умінь і навичок педагога, запозичених у мистецтві театру, близького до педагогічного мистецтва. Це ступінь творчого засвоєння режисерського та акторського досвіду і перетворення його в досвід учителя. Театральна культура педагога включає: знання історії і теорії театру, глибоке розуміння театальної дії, акторських та режисерських здібностей, умінь застосовувати складові театального мистецтва у навчально-виховному процесі.

Матеріал, отриманий у ході констатуючого експерименту, дав змогу розробити структуру та зміст спецкурсу «Театральна педагогіка і педагогічна майстерність учителя», який ґрунтується на основних компонентах знань, умінь і навичок у галузях мистецтвознавства, психології, педагогіки.

Програма спецкурсу складається із трьох блоків: 1) ознайомлення з історією і теорією театру; взаємодія театрального мистецтва і педагогіки (включає лекції, семінари, екскурсії до театру та інтегрує мистецтвознавчу і педагогічну тематику); 2) формування акторських і режисерських умінь як складових педагогічної майстерності вчителя (на практичних заняттях, що відповідають завданням другого блоку, студенти оволодівають акторською технікою та розвивають режисерські здібності і уміння за системою тренінгів, вправ та етюдів, розроблених К. С. Станіславським, Л. Курбасом та іншими театральними митцями); 3) методика застосування елементів театрального мистецтва у навчально-виховному процесі школи (під керівництвом викладача студенти готують, демонструють та обговорюють на заняттях порочні плани, розробки виховних заходів, мікроуроки з використанням елементів театрального мистецтва. Система завдань орієнтує студентів на застосування одержаних знань, умінь і навичок у практичній діяльності.

Для апробації розробленого змісту формування педагогічної майстерності майбутніх вчителів засобами театрального мистецтва на базі філологічного факультету Черкаського державного університету, Сумського і Уманського педагогічних інститутів було організовано і проведено експериментально-дослідну роботу. З цією метою нами здійснено початкове і завершальне контрольні вимірювання в експериментальних та контрольних групах. Порівняння показників діагностики рівнів сформованості театральної культури майбутніх учителів показало, що в експериментальних групах відбулись істотні зміни, які майже не торкнулись контрольних груп. Значні якісні зміни спостерігались в студентів з низьким рівнем сформованості театральної культури: вони перейшли у групу із середнім рівнем. До експерименту на низькому рівні перебувало 30,2%, після експерименту—лише 9,3%. Група студентів з високим рівнем сформованості театральної культури (4,7%) поповнилася, досягши 30,2%, за рахунок тих, хто раніше перебували на середньому рівні.

Внаслідок експерименту було виявлено, що підвищення рівня театральної культури студентів позитивно позначається на становленні і розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів—розширюється світогляд, поглиблюються знання, вдосконалюють-

ся конструктивні, проєктивні, комунікативні, організаторські здібності та уміння, відбувається оволодіння педагогічною технікою. Так, в експериментальних групах на заключному етапі формуючого експерименту високий рівень сформованості психолого-педагогічних якостей та умінь — складових педагогічної майстерності майбутніх учителів був у 55,8% студентів при початкових даних — у 16,2%, середній — у 34,9% (початково — у 53,5%), низький психолого-педагогічний рівень спостерігали у 9,3% студентів (при початкових даних — у 30,2% студентів).

Результати експериментального дослідження свідчать про те, що цілеспрямована навчальна робота з майбутніми учителями щодо засвоєння ними театрального мистецтва позитивно впливає на становлення їхньої педагогічної майстерності та професіоналізму.

На основі узагальнення результатів проведеного дослідження зроблено такі **висновки**:

1. Театральне мистецтво є важливим засобом становлення і розвитку педагогічної майстерності вчителя. Театральне і педагогічне мистецтво взаємопов'язані за метою, функціями, характером діяльності, за умовами перебігу творчого процесу, за критерієм комунікативності. Підтвердженням цього слугує порівняльний аналіз педагогічної діяльності з професією актора і режисера.

2. На основі акторського мистецтва при наявності у майбутніх вчителів необхідних задатків і здібностей може бути сформована здатність до перевтілення, елементами якого є заразливість, переконливість, чарівність. З врахуванням цього можна виділити складові акторської діяльності, придатні для розвитку потрібних педагогічних якостей та умінь майбутнього вчителя, які є провідними в театральній педагогіці та становлять основу виконавської майстерності. Це увага, уява, психофізична свобода, пантомімічна виразність, здатність до спілкування тощо.

З дослідження природи режисерського мистецтва порівняно з педагогічним випливає, що мета учителя і режисера та сама — виховання людини, досягнення глибоких знань, високої морально-естетичної вихованості, світоглядної переконаності.

3. Багато цінних думок щодо виховання особистості залишили талановиті майстри сцени К. С. Станіславський, П. К. Саксаганський, В. С. Василько, Л. Курбас, Г. П. Юра. Відтак потрібно вивчати і застосовувати цей досвід у практиці підготовки майбутніх учителів. Експериментальні дані доводять це положення. Переважна більшість студентів і вчителів усвідомлюють роль театального мистецтва у формуванні особистості, мають уявлення про теат-

ральні здібності та вміння учителя, розуміють ефективність використання театрального мистецтва у навчально-виховному процесі. Проте рівень сформованості театральних здібностей та вмінь значно нижчий за рівень їхньої значущості.

4. Театральне мистецтво є певною творчою домінантою діяльності шкільних педагогів. Воно сприяє підвищенню рівня професіоналізму вчителя, збагачує його духовно, розвиває емоційність, формує почуття. Елементи театрального мистецтва, які впливають на удосконалення майстерності вчителя і підвищують ефективність навчально-виховного процесу, доцільно використовувати комплексно. Треба сприяти формуванню театральної культури вчителя в цілому. Це передбачає: оволодіння знаннями з історії і основ теорії театру; розвиток режисерських та акторських здібностей, необхідних для осягнення природи педагогічної дії та її творчого використання в освітньо-виховній роботі з учнями; уміння застосовувати елементи театрального мистецтва у педагогічному процесі.

5. Виходячи із визначених критеріїв та показників сформованості театральної культури і психолого-педагогічних якостей — складових педагогічної майстерності шкільного педагога, було розроблено структуру та зміст формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя засобами театрального мистецтва.

6. На основі узагальнення зроблено висновок про те, що підвищення рівня театральної культури студентів позитивно позначається на становленні і розвитку педагогічної майстерності майбутніх вчителів. Формуванню театральної культури студентів, розширенню їхнього світогляду, ерудованості сприяли заняття з поглиблення знань про мистецтво театру, режисуру, акторське виконавство. Це зумовлювало дальший розвиток сформованості конструктивних, проєктивних, організаторських, комунікативних здібностей, вдосконалювалася педагогічна техніка студентів.

Театральне мистецтво, отже, є одним з важливих компонентів формування педагогічної майстерності майбутніх вчителів.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів цієї актуальної проблеми. До подальших напрямів її дослідження ми відносимо: поглиблення розробки методики впровадження театрального мистецтва у навчально-виховний процес в освітніх закладах різних рівнів акредитації; адаптацію цієї методики для факультетів фізико-математичного та природничого циклу в педагогічних вузах; пошук шляхів залучення досвідчених театральних спеціалістів до співпраці з учнями, учителями, студентами педагогічних навчальних закладів.

Основний зміст дослідження відображено в таких публікаціях:

1. Використання елементів театрального мистецтва у навчально-виховному процесі як засіб гуманізації та гуманітаризації освіти // Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій і демократизації, світового досвіду: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.— Ч. 3.— Івано-Франківськ, 1995.— С. 52—53.

2. Використання елементів театральної педагогіки у виховній роботі з учнями по відродженню української традиційної обрядовості // Інтеграція науки у системі підготовки вчителів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції молодих викладачів та аспірантів — Ч. I.— Черкаси, 1995.— С. 85—88.

3. Використання надбань режисерського мистецтва у формуванні педагогічної майстерності вчителя // Інтеграція науки у системі підготовки вчителів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції молодих викладачів та аспірантів.— Ч. I.— Черкаси, 1995.— С. 71—74.

4. Про освоєння системи К. С. Станіславського студентами педагогічного вузу // Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури.— Черкаси: ЦНТІ, 1991.— С. 46—47.

5. Використання театральної педагогіки Леся Курбаса для підготовки вчителя // Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.— Львів: 11—14 травня 1994 р.— Ч. I.— Київ, 1994.— С. 76—77.

Shvydkaya S. A. «The formation of pedagogical skills of the future teacher by means of theatrical art».

The thesis is written as a manuscript required for a candidate of pedagogical sciences degree in speciality 13. 00. 04 — professional pedagogy.

The Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev, 1996.

The thesis comprising the results of the theoretical research and a special experiment in the course of which the possibilities of the usage of theatrical art and theatrical pedagogy in the formation of pedagogical skills of the future teacher are substantiated is defended. The nature of actor's and producer's proficiency in comparison with the pedagogical activity has been determined. The contents forms and methods of introduction of theatrical art into the system of education have been specified.

ШВЫДКАЯ С. А. «Формирование педагогического мастерства будущего учителя средствами театрального искусства».

Дисертация в виде рукописи на соискание ученой степени кан-

дидата педагогических наук по специальности 13.00.04—профессиональная педагогика.

Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины, Киев, 1996.

Защищаются результаты теоретического исследования и специального эксперимента, в ходе которого обосновываются возможности использования театрального искусства и театральной педагогики в формировании педагогического мастерства будущего учителя. Проанализирована природа актерского и режиссерского искусства в сравнении с педагогической деятельностью, установлены общие закономерности театрального и педагогического действия. Определены оптимальные пути и методы внедрения театрального искусства в систему образования.

Ключові слова: педагогічна майстерність, режисерські здібності, акторська техніка, театральна культура.

Здано до набору 20. 07. 1996 р., Підписано 15. 08. 96 р., Формат
60x84/ 1/16 папір друкарський № 2, гарнітура, літературна, Друк високій
Умов. друкованих аркушів 1,2 Замовлення № 1720 — тираж—100.

438241

AB 35.502